

UDK 27-244-175.2-18
Primljeno: 6. 2. 2017.
Prihvaćeno: 19. 6. 2017.
Izvorni znanstveni rad

PROROŠTVO I APOKALIPTIKA ANALITIČKO-KOMPARATIVNI PRISTUP: SLIČNOSTI I RAZLIKE

Božo LUJIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
lujic.bozo@gmail.com

Sažetak

O proroštvu i apokaliptici pisano je s više različitih gledišta. Redovito su obrađivani pojedini problemi njihove teologije. U ovome radu autor je pokušao komprimirano izlučiti analitičko-komparativnim pristupom sličnosti i razlike u njihovu međuodnosu. Kao rezultat na vidjelo je izbila značajna povezanost tih dvaju duhovnih, antropoloških, sociološko-političkih, kulturoloških i književnih pravaca. Analiza je, naime, pokazala da postoje sličnosti između tih pravaca, ali isto tako i razlike koje se mogu shvatiti ili kao razvojno-teološke ili kao povijesno-sustavne, pri čemu su međusobna sličnost i povezanost izraženiji od postojećih razlika. To svakako upućuje i na povezanost židovske i kršćanske apokaliptike s proroštvom, čak i u njezinu nastanku. Također je došlo do izražaja da su oba pravca duboko utkana i u antropologiju jer svojim stavovima utječu na sliku čovjeka, njegova života, ali i na teologiju i kulturu, i to ne samo nekoć nego i danas.

Ključne riječi: proroštvo, apokaliptika, promjena, determinizam, apokaliptički dualizam, eshatologija, antropologija.

Uvod

Proroštvo i apokaliptika su dva duhovna, antropološka, sociološko-politička, kulturološka i biblijska pravca sa svojim specifičnim književnim vrstama, oblicima i načinima govora s obzirom na vrijeme, teološka usmjerenja, povijesni kontekst, kulturološke i vjerske vrijednosti. I jedan i drugi pokret imaju svoje određeno povijesno vrijeme, svoja teološka i književna obilježja i, konačno, svoj nestanak s povijesne pozornice. O tim je biblijskim duhovno-teološkim

pravcima u prošlosti puno pisano i razglabano, osobito u XX. stoljeću. No mnogi ozbiljni osvrti odnosili su se poglavito na svaki od tih dvaju duhovnih pravaca, stavljajući ga u žarište pod različitim motrištima s metodološkog stajališta na kojem su se ti fenomeni promatrali iz svojevrsne književne i sociološke perspektive, te osobito iz njihova povijesnog konteksta.

U ovome radu – kao svojevrsna metodološka novina – neće izdvojeno biti govora o pojedinačnim fenomenima bilo proroštva bilo apokaliptike, nego će ih se uvijek iznova stavljati pod povećalo u njihovu međusobnome suodnosu koji će se promatrati na različitim razinama: na povijesnoj glede njihova nastanka i vremena djelovanja kao konkretnom kontekstu njihova postojanja; na vjerskoj i etičkoj glede motiva i ciljeva koje su svojim djelovanjem željeli postići; na teološkoj glede odnosa prema zlu i njegovu prevladavanju; na eshatološkoj glede odnosa prema povijesti kao cjelini, budućnosti i završetku povijesti i Božjoj ulozi u tomu; na jezičnoj glede sličnih i različitih pojmova, literarnih oblikovanja i semantičkih polja u njihovu međuodnosu.¹ Takav metodološki

¹ Autor je bio svjestan da postoje problemi vezani uz oba pravca i da su itekako i *ad intra* i *ad extra* složeni jer se pojmovi »proroštvo« i »apokaliptika« ne mogu uzeti u nekome jednoznačnom smislu. Proroštvo je kroz dugo razdoblje od oko 800 godina bilo prisutno u izraelskom političkom, društvenom i religijskom životu u različitim povijesnim kontekstima i imalo je nedvojbeno svoje uspone i padove. Isto tako, i apokaliptika, bez obzira na svoje kraće povijesno trajanje, nije nipošto bila u sebi jedinstven povijesno-duhovni pojav nego je pokazivao različite značajke i u pojedinim spisima, ali i u odnosu prema stvarnosti. U tom smislu može se vidjeti kratak presjek jednoga i drugoga pravca u sljedećim radovima: Wassilios KLEIN, Propheten/Prophetie – Religionsgeschichtlich, u: *Theologische Realenzyklopädie*, 27, Berlin – New York, 1997, 473–476 (dalje: TRE); Klaus KOCH, Propheten/Prophetie – In Israel und seiner Umwelt, u: TRE, 27, 477–499; Chana SAFRAI, Propheten/Prophetie – im Judentum, u: TRE, 27, 499–503; Gerhard DUTZENBERG, Propheten/Prophetie – Neues Testament und Alte Kirche, u: TRE, 27, 499–511; Folker ALBRECHT – Ingo BALDERMANN, Propheten/Prophetie – Dogmatisch/hermeneutisch, u: TRE, 27, 511–517. Također o apokaliptici vidi u: Günther LANCZKOWSKI, Apokalyptik/Apokalypsen I – Religionsgeschichtlich, u: TRE, 1, 189–191; Jürgen LEBRAM, Propheten/Prophetie II – Altes Testament, u: TRE, 27, 192–202; Karlheinz MÜLLER, Propheten/Prophetie III – Die jüdische Apokalyptik. Anfänge und Merkmale, u: TRE, 3, 202–251; August STROBEL, Propheten/Prophetie IV – Neues Testament, u: TRE, 3, 251–257; Karl-Heinz SCHWARTE, Propheten/Prophetie V – Alte Kirche, u: TRE, 3, 257–275; Robert KONRAD, Propheten/Prophetie VI – Mittelalter, u: TRE, 3, 275–280; Gottfried SEEBAß, Propheten/Prophetie VII – Reformation und Neuzeit, u: TRE, 3, 281–289. Također usp. Paul D. HANSON, Apocalypses and Apocalypticism, u: David Noel FREEDMAN (ur.), *The Anchor Bible Dictionary*, 1, New York – London – Toronto, 1992., 279–280 (dalje: ABD); John J. COLLINS, Early Jewish Apocalypticism, u: ABD, 1, 283–288; Adela Yarbro COLLINS (ur.), *Early Christian Apocalypticism*, Decatur, 1986.; Robert R. WILSON, From Prophecy to Apocalyptic: Reflections on the Shape of the Israelite Religion, u: Robert C. CULLEY – Thomas W. OVERHOLT (ur.), *Anthropological Perspectives on Old Testament Prophecy*, Chico, 1981., 79–95; Robert R. WILSON, The Problems of Describing and Defining of Apocalyptic Discourse, u: Robert C. CULLEY – Thomas W. OVERHOLT (ur.), *Anthropological Perspectives on Old*

pristup daje ovome radu stanovitu izvornost, a time i očekivane poteškoće u obradi različitih aspekata tih pojava u analitičko-komparativnome prikazu ističući sličnosti i razlike tih dvaju povijesno-biblijskih pojava.²

1. Poziv i poslanje: različiti načini primanja objave

U biblijskoj predaji postoji predklasično proroštvo³ u kojem se proroci kao pojedinci susreću u krugu raznih svetišta i svojim savjetima pomažu svećenici-ma u razlučivanju različitih pojava bilo na osobnoj bilo na društveno-vjerskoj razini. Ti se pojedinci u kasnijem razdoblju sve više pomiču prema kraljevskoj instituciji. Oni se označuju pojmovima »vidjeoci« ili »gledatelji« pojedinih događaja iz Božje perspektive; njihova se djelatnost veže uz hebrejske glagole *r'h* i *hzh*, »gledati, promatrati«, a u kasnijem klasičnom razdoblju prevladava pojam *nābī'* izveden od akadskog glagola *nabu(n)* u značenju »naviještati, vikati, obznanjivati, imenovati«. Dok se *rō'eh* (vidjelac), *hōzeh* (vidjelac, promatrač)

Testament Prophecy, 132–135; Pasquale ARCIPRETE, *Apocalittica e violenza politica nelle tre grandi religioni abramitiche*, Trapani, 2011.; Paul D. HANSON, *The Dawn of Apocalyptic. The Historical and Sociological Roots of Jewish Apocalyptic Eschatology*, Philadelphia, 1975. John J. COLLINS, *The Apocalyptic Imagination. An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*, Michigan, 2016.; John J. COLLINS, *Apocalypse, Prophecy, and Pseudepigraphy: On Jewish Apocalyptic Literature*, Michigan, 2015.; Klaus KOCH, *Ratlos vor der Apokalypik. Eine Streitschrift über ein vernachlässigtes Gebiet der Bibelwissenschaft*, Gütersloh, 1970.; Lorenzo DITOMMASO, *Apocalypses and Apocalypticism in Antiquity (Part I)*, u: *Currents in Biblical Research*, 5 (2007), 235–286 (dalje: CBR); Lorenzo DITOMMASO, *Apocalypses and Apocalypticism in Antiquity (Part II)*, u: CBR, 5 (2007), 367–416.

² Treba odmah ukazati na postojanje različitog poimanja apokaliptičkoga i proročkoga pokreta u njihovu razvojnome povijesnome procesu. Niti je apokaliptički pojav jedinstven i jednoznačan, a niti onaj proročki. Puno toga ovisi i o povijesnim okolnostima i vremenu kad je pojedini pokret postao aktivan u bilo kojem svojem obliku. Tako postoje barem dva temeljna pravca u apokaliptici: prvo, povijesni pravac u kojem je objava često uvijena u simbolička viđenja s pogledom na povijest odozgor, a njezina kulminacija očituje se u dubokoj krizi (Danielova knjiga); drugo, gdje postoje putovanja iz nekoga drugog svijeta koja nose neku mističnu poruku (1 Henokova). Na tom tragu usp. John J. COLLINS, *Early Jewish Apocalypticism*, 282–283. No dok je Klaus Koch pravio razliku između apokalipse kao književnoga djela i apokaliptike kao pokreta, mnogi biblijski stručnjaci napuštaju takvu podjelu te razlikuju apokalipsu kao književno djelo od apokaliptizma kao društvene ideologije, i apokaliptičke eshatologije kao niza ideja i motiva. Usp. John J. COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, 2. U ovome radu mi ćemo ipak ostati pri ustaljenom shvaćanju da je apokaliptika društveni i politički pokret, duhovno-teološki i književni pravac, a da su apokalipse proizvodi toga pravca.

³ Potrebno je ukazati na početku ovoga rada da se pojam *proroštvo* uzima kao proročki pojav i pokret, a *proročanstvo* kao orakul ili proročki oblik govora. Isto tako *apokaliptika* je pokret ili pojav, a *apokalipsa* je književni proizvod apokaliptike. Inače bi moglo doći do određene jezične i sadržajne pomutnje. Ipak neki suvremeni autori ne prave razliku između *Apocalypse* i *Apocalyptic*. Usp. John J. COLLINS, *Apocalypse, Prophecy, and Pseudepigraphy: On Jewish Apocalyptic Literature*, 3–4.

vežu poglavito uz posve određen način primanja objave gledanjem ili vizijom, dotle se *nābīʿ*, u kasnijem razdoblju proročkoga djelovanja, oslanja na primanje objave audicijom, odnosno na Božju riječ, koja je pojedinome proroku upućena i koju je trebao u svojem proročkome poslanju dalje posredovati. Klasični je prorok crpio svoju snagu iz snage Božje riječi, ali je Božja riječ istodobno bila za proroka i njegova stvarna nemoć, jer nije posjedovao nikakva druga sredstva prisile, osim nutarnje snage same te riječi. Ukoliko adresati Božje riječi u svojoj slobodi ne bi Božju riječ prihvaćali, prorok je spram njihova otvrdnuća srca doista bio nemoćan. To se najzornije pokazuje u ispovijestima proroka Jeremije (usp. Jr 11,8 – 12,6; 15,10-21; 17,14-18; 18,18-23; 20,7-18).⁴

S druge strane, ako se pažljivo analizira apokaliptički pokret, moći će se ustanoviti da i apokaliptici dobivaju objavu od Boga te da su i za njih i te kako važni načini primanja te objave. No, njihov način primanja objave događa se u snovima, što je bilo uobičajeno čak jedno vrijeme i u ranih proroka, ili pak u viđenjima.⁵ Za njih je osobito važan glagol *ἀποκαλύπτω* sa značenjem »otkriti, objaviti«. Glagolom se željelo istaknuti da je apokaliptik bio otkrivač i objavitelj Božjih nakana, ali i dublje istine o životu, osobito o budućnosti promatrane iz perspektive konačnoga Božjeg zahvata.⁶ Istina je da se u kasnijem razdoblju proročka predaja distancirala od snova kao oblika primanja Božjih poruka, a postupno također i od viđenja kao jednog od nekadašnjih načina komunikacije s Bogom.⁷ I snove i viđenja apokaliptici interpretiraju i stavljaju njihove sadržaje u međuodnos s Bogom, koji redovito dobiva dodanu oznaku univerzalnosti kao Bog Neba. Na to osobito ukazuje, čak i po svojoj strukturi, Knjiga proroka Daniela kao izrazit primjer apokaliptičke književnosti s laganim proročkim značajkama.⁸

⁴ Usp. Norbert ITTMANN, *Die Konfessionen Jeremias. Ihre Bedeutung für die Verkündigung des Propheten*, Neukirchen-Vluyn, 1976. Ispovijesti su slične tužaljka i nekim psalmima, a zapravo predstavljaju razgovor čovjeka s Bogom i Boga s čovjekom te razgovor čovjekova srca sa samim sobom. Također usp. Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München, 1987., 211.

⁵ Usp. Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2015., 292.

⁶ Usp. Ferdinand HAHN, *Frühjüdische und urchristliche Apokalyptik. Eine Einführung*, Neukirchen-Vluyn, 1998., 2–3.

⁷ Na početku Amosove knjige navodi se zanimljiv jezični izričaj da je prorok »vidio riječi« – *dibré ʿāmōs ... ʿašer hāzāh* (Am 1,1).

⁸ Potrebno je samo pažljivije pogledati strukturu Danielove knjige: kako u prvom dijelu knjige snovi predstavljaju ishodište Danielove djelatnosti (usp. Dn 2,1; 4,1; 7,1) dok se u drugome dijelu prikazuju i interpretiraju viđenja (Dn 7,2.9.11.13; 8,1; 9,20; 10,1). Snovi i viđenja tipični su motivi apokaliptičke književnosti.

Tablica 1. – Načini primanja objave

Proroštvo	Apokaliptika		
<i>r'h – rō'eh</i>	gledati	<i>hāzôn r'h; raz</i> (aram.)	vidjeti viđenje; viđenje
<i>hzh – hōzeh</i>	promatrati	<i>hzh</i>	vidjeti
<i>nabu(n) – nābī'</i>	govoriti	<i>hēlem hzh</i>	vidjeti u snu
<i>'iš hā'elōhîm</i>	čovjek Božji	<i>ἀποκαλύπτω</i>	otkriti, objaviti

Kao što je razvidno iz usporedne tablice, načini primanja objave velikim dijelom međusobno se slažu i dodiruju, iako su klasični starozavjetni proroci bili ponajprije proroci riječi, a ne snova. Tumači snova postali su s vremenom »lažni« proroci – *nēbī'im*, koji su svoje želje predstavljali kao Božju poruku za budućnost naroda.⁹

2. Različiti povijesni konteksti nastanka proroštva i apokaliptike

Proročki i apokaliptički pokret može se i treba promatrati i u različitim povijesnom kontekstu njihova nastanka i djelovanja, jer povijesne okolnosti daju boju i određuju u izvjesnom smislu njihov način djelovanja. Neosporno je da se izraelsko proroštvo javlja ustanovom kraljevstva i njegovim usponom ono biva sve jače i značajnije. Ilija svoju djelatnost obavlja za vrijeme kralja Ahaba, a Elizej za vrijeme kralja Jehua, Amos opet za vladavine Jeroboama II., a Izaija za vladavine više vladara: Uzije, Jotama, Ahaza i Ezekije, kao uostalom i prorok Jeremija za vrijeme kraljeva Jošije, Joahaza, Jojakima, Jojakina i Sidkije.¹⁰

Nakon konačnoga uništenja Sjevernoga kraljevstva od Asirije (722. god. pr. Kr.), prestaje i proroštvo na tom prostoru, a posljednji prorok u tom kraljevstvu bio je Hošea. Istina, nakon pada Judeje i Jeruzalema pod naletom Babilonaca 587. god. pr. Kr., proroštvo u Judeji nije bilo u potpunosti utrnuto, ali je postupno sve više slabjelo i na koncu se ugasilo, poprimajući u završnoj fazi

⁹ Usp. Ivo MEYER, *Jeremia und die falschen Propheten*, Freiburg (Schweiz) – Göttingen, 1977., 73–76. Također usp. Luis ALONSO SCHÖKEL – Jose L. SICRE DIAZ, *I profeti*, Roma, 1989., 54; Gottfried QUELL, *Wahre und falsche Propheten*, u: Peter H. A. NEUMANN (ur.), *Das Prophetenverständnis in der deutschsprachigen Forschung seit Heinrich Ewald*, Darmstadt, 1979., 380–393. Isto tako usp. Božo LUJIC, *Starozavjetni proroci*, 288–293.

¹⁰ Usp. Antonius H. J. GUNNEWEG, *Geschichte Israels. Von den Anfängen bis Bar Kochba und von Theodor Herzl bis zur Gegenwart*, Stuttgart – Berlin – Köln, 1989., 112–114, 122–126; Georg FOHRER, *Geschichte Israels*, Heidelberg – Wiesbaden, 1990., 148–151, 178–183; Manfred CLAUSS, *Geschichte Israels. Von der Frühzeit bis zur Zerstörung Jerusalems (587. v. Chr.)*, München, 1986., 126–146; John BRIGHT, *Geschichte Israels*, Düsseldorf, 1966.

svojeg postojanja sve više apokaliptičkih značajki, ne samo u literarnom smislu nego i u obradi apokaliptičkih teoloških tema.¹¹

Služba poslijesužanjskih proroka u novim okolnostima mijenja svoj način djelovanja i postupanja te postaje sve više i sve snažnije vezana uz konkretnu lokalnu zajednicu vjernika, uz izgradnju porušenoga hrama u Jeruzalemu i, konačno, uz probleme koji su doticali svakodnevnicu i praksu u toj zajednici. Dobiva se dojam da je snaga proročke riječi bitno oslabjela i da ubojitost njihove poruke nije bila tako snažna i duboka, kao što je to nekoć bila kod klasičnih predužanjskih proroka.¹²

Jonina knjiga sa svojim narativnim performansom kao da parodira i proroka i proročku službu: prorok bježi od Boga i od vlastita poslanja, pa Bog »trči« za prorokom kako bi ga ipak doveo u red i stavio na put njegovoga proročkoga poslanja. No Jona ne bježi jednostavno od Boga, nego od određene slike Boga koji prašta i smiluje se čak i neprijateljima Židova i koji je i prema njima milosrdan i milostiv, a ne samo prema židovskome narodu. Možda Jonina sudbina kao »antiproroka« i na metaforičkoj razini dobro simbolizira kraj proročkoga pokreta i prelazak u doba apokaliptičkoga vremena.¹³

Koliko god se htjelo i trebalo naglasiti važnost povijesnoga konteksta u nastanku i interpretaciji pojedinih duhovnih pojava, uvijek se iznova pokazivalo da je to bilo nedostatno. To osobito vrijedi za apokaliptiku čiji povijesni kontekst određuje teološke teme, ali i načine njihove obrade i prikazivanja. Apokaliptika postupno izbija na površinu s propašću monarhije i povratka iz babilonskoga sužanjstva, ali u pravome smislu zaživljuje prodorom Aleksandra Velikoga i vrijednostima helenističke kulture, helenističkoga načina života i obrazovanja. Za židovstvo je taj novi, ne toliko vojni koliko kulturološki izazov, bio opasan zbog svojih novih univerzalnih premisa i zahtjeva koje su predstavljale osnove novoga vremena.¹⁴

¹¹ Usp. Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, 265ss.

¹² Treba se sjetiti samo što o snazi Božje riječi govore velikani proročke misli Izaija i Jeremija. Ona je poput malja što razbija pećinu i ona je poput kiše koja oploduje zemlju i ne vraća se prije nego što ostvari svoje poslanje. Gerhard von Rad tvrdi s pravom za proroke: »Ta Božja riječ zacijelo je pretpostavka i sadržaj njihove poruke, ona je upravo temelj cijele njihove egzistencije«, Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, 89.

¹³ Usp. Hans Walter WOLFF, *Dodekapropheten 3. Obadja, Jona*, Neukirchen-Vluyn, 1991., 57–64. Također usp. Uriel SIMON, *Jona. Ein jüdischer Kommentar*, Stuttgart, 1994., 34–35. Neki autori ističu metaproročko značenje Jonine knjige. Usp. Ehud ben ZVI, *Signs of Jonah. Reading and Rereading in Ancient Yehud*, Sheffield, 2003.; Johnatan MAGONET, *Form and Meaning. Studies in Literary Techniques in the Book of Jonah*, Bern, 1976.

¹⁴ Aleksandar Veliki u svojem vojnome pohodu na Istok god. 333. pr. Kr. u bitki kod Isa pobijedio je perzijsku vojsku pod vodstvom Darija III. i zaputio se pobjedonosno prema

Nisu više bili opasnost izraelski kraljevi i monarhijski sustav, koji je već davno bio iščezao s povijesne pozornice, nego novi vladari koji su predstavljali neki univerzalni svijet, neki novi svjetski poredak s jedinstvenim grčkim jezikom, jedinstvenom helenističkom kulturom i, u biti, s jednom novom političkom vlašću. Nije jednostavno bilo adresata kome bi se mogla prenijeti Božja riječ, jer novi kraljevi nisu priznavali vlast židovske religije. Kakvi god bili kraljevi u vrijeme monarhije, oni su ipak priznavali vrhovništvo izraelskoga Boga *Jhvh* – a i njegovu nadležnost nad narodom i njegovim institucijama.¹⁵

U novim okolnostima apokaliptici su izgubili mogućnost takva djelovanja: kraljevi su bili daleko u Rimu, Egiptu i Siriji, a njihovi namjesnici nisu ni teoretski ni praktički priznavali vrhovništvo izraelskoga Boga. Zapravo, helenizam je prikazivao vladara kao spasitelja, dobročinitelja i samoga Boga koji se pojavljuje na zemlji. Spasenje se moglo postići izobrazbom i odgojem (*paideia*), a to je značilo izučavanje grčkoga jezika, kulture, načina života i ponašanja. Veliku ulogu i značenje dobivaju gradovi koji se nazivaju *polis*. U antropološkom smislu i čovjek je postao *polis*.¹⁶

Duboko nezadovoljstvo u narodu nastalo je kada je na prijestolje došao Antioh IV. Epifan (175. – 164.), koji je bio obrazovan u Rimu i kojemu su ideali bili zacrtani okvirima helenističke kulture. Antioh IV. želio je ustrojiti život i državu prema modelu Rima i helenističke kulture kao *polis*. Jeruzalem se trebao prozvati Antiohijom, a u njemu je uvedena i prva gimnazija 175. godine prije Krista.¹⁷

Sve je to dovelo do Makabejske pobune koju je predvodio Juda Makabejac. On je na početku imao značajnih uspjeha, ali je kasnije došlo do truloga kompromisa kada je brat Jude Makabejca, Jonatan postavljen za velikoga svećenika, iako nije pripadao svećeničkoj obitelji sadokita, došlo je do rascjepa među pobunjenicima: jedan dio – onaj politički, bio je društveno eutanaziran, a drugi – onaj pobožnika (*hasida*) u znak prosvjeda i razočaranja povukao se na obale Mrtvoga mora u pustinju, gdje je nastala zajednica esena.¹⁸

Indiji. Godine 323. pr. Kr. u dobi od 33 godine Aleksandar Veliki je preminuo. Njegovo carstvo se podijelilo na tri dijela: Makedonija je pripala Antigonidima, Egipat Ptolomejevićima, a područje prednjega dijela Azije Seleukidima. Jeruzalem je potpao pod najorganiziraniji i najbogatiji dio kraljevstva – pod Egipat i Ptolomejeviće. Usp. Antonius H. J. GUNNEWEG, *Geschichte Israels*, 152–162.

¹⁵ Usp. Karlheinz MÜLLER, *Studien zur frühjüdischen Apokalyptik* (SBAB 11), Stuttgart, 1991., 52–95.

¹⁶ Usp. Antonius H. J. GUNNEWEG, *Geschichte Israels*, 152–176; Martin NOTH, *Geschichte Israels*, Göttingen 1969., 314–315; Božo LUJIC, *Starozavjetni proroci*, 442–443.

¹⁷ Usp. Georg FOHRER, *Geschichte Israels*, Heidelberg – Wiesbaden, 1990., 220–222.

¹⁸ Za razumijevanje cjelokupnoga procesa na složenoj židovskoj vjerskoj i političkoj pozornici toga vremena svakako je korisna, i gotovo nezaobilazna, knjiga njemačkoga au-

Za razliku od proroka koji su »popravljali« društveno-političko i vjersko stanje, u vremenu apokaliptike trebalo je razvijati duh otpora novoj kulturi, novome jeziku, novome obrazovanju i odgoju i novoj religiji. U tom je smislu apokaliptika bila pasivnija od proroštva i njezina zadaća nije bila kao kod proroka pobjeda zla dobrim, nego *otpor* zlu stajanjem uz dobro. Naravno da je u tom novom gledanju na povijest Božja uloga u vođenju povijesti dobila novo mjesto.

Tablica 2. – Različiti povijesni konteksti

Proroštvo	Apokaliptika
postojanje kraljevstva	nepostojanje izraelske države
judejski i izraelski kraljevi	strani vladari i njihovi namjesnici
izraelska religija i kultura	helenistička kultura s vlastitom religijom
Jeruzalem – mjesto Božje nazočnosti	Jeruzalem – Antiohija, helenistički <i>polis</i>
Božji odgoj prihvaćanjem Božje riječi	nove škole i obrazovanje – <i>paideia</i>
jezik: hebrejski	jezik: grčki
proročko djelovanje: promjena kao obraćenje	apokaliptičko djelovanje: otpor i borba – svjedočenje
slika Boga: Božje vrhovništvo nad Izraelom	Božje vrhovništvo i nad stranim vladarima
partikularizam – izraelski narod	univerzalizam – židovski narod među narodima
različite teme: teološko-društveno-vjerske	političko-kulturološko-vjerske
Bog sudi Izraelu (i narodima)	Bog sudi narodima

Iz provedene usporedne analize kao i iz tablice razvidno je da postoje teme koje se manje-više odnose na različito vrijeme i povijesne okolnosti. Jedna od bitnih povijesno-teoloških odrednica jest zacijelo nestanak institucije kraljevstva i kralja u Izraelu koja je davala identitet narodu i pozicioniranje naroda na širu svjetsku povijesnu pozornicu gdje religija sa svojim vrijednostima ostaje jedina brana rastakanja narodne svijesti i posebnosti.

tora Rainera Alberta o vjerskim i duhovnim procesima u izraelskoj povijesti. Usp. Rainer ALBERTZ, *Religionsgeschichte Israels*, Göttingen, 1992., za ovu temu osobito stranice 649–676. Također je važna već spominjana knjiga Pasquale ARCIPRETE, *Apocalittica e violenza politica nelle tre grandi religioni abramitiche*, osobito stranice 107–204.

3. Različite književne vrste i načini komuniciranja

Dva različita duhovna i teološka pokreta pokazuju i različite književne vrste i oblike govora u koje oblače svoju poruku. Prije svega treba načelno reći da je proroštvo utemeljeno na Božjoj riječi i vezano ponajprije uz naviještanje, odnosno uz govor kao temeljni oblik komuniciranja,¹⁹ dok se apokaliptika veže uz pisanu riječ i svoje poruke šalje preko raznih pisanih oblika i književnih vrsta.²⁰ Proročka predaja u početku je bila usmena da bi tek kasnije u nekome drugom stadiju bila zabilježena i prešla u pisani oblik.²¹

Zbog toga su i književni oblici posve različiti. Jedna od važnih proročkih vrsta jesu zacijelo *proročke izreke* u kojima prorok priopćava suvremenicima Božju volju s obzirom na njihovu sadašnjost i budućnost, a koje sadržavaju sintagme: »tako govori Jahve«, ili pak »riječ je Jahvina«. Proročke izreke znače redovito dolazak Božjega suda kao suočavanja s Gospodinom kako na osobnoj tako i na povijesnoj razini. Postoje isto tako i proročke izreke prijjetnje i opomene, ali i proročke izreke spasenja u kojima se narodu prenose poruke o Božjem spasiteljskom zahvatu u budućnosti.²²

Svakako su zanimljiva i *izvješća o pozivu proroka* u kojima proroci opisuju osobni susret s Gospodinom, koji je bio presudan i za njihov poziv i poslanje. Izvješća o pozivu nose obilježja *audicije* i *vizije*, jer se susret s Gospodinom dogodio ukoliko je prorok čuo riječi ili pak imao određena viđenja (usp. Jr 1,4-10). Izvješća o pozivu i poslanju imaju također i neke stalne strukturne elemente, kao: uvodnu riječ, nalog, prigovor poslanoga, Gospodinovo obećanje i, na kraju, neki znak.²³

Za proročku poruku karakteristične su također i *simboličke proročke radnje* kojima su proroci obznanjivali Božju volju ne samo riječima nego na još doj-

¹⁹ Usp. Hindy NAJMAN, *The Inheritance of Prophecy in Apocalypse*, u: John J. COLLINS (ur.) *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, New York, 2014., 3–51.

²⁰ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, München, 1969., 73–110. Također vidi u tom smislu indikativnu tvrdnju John J. COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, 283: »Apokaliptička revolucija je revolucija u mašti.« Time autor želi reći da apokaliptika polazi od nezadovoljstva s postojećim svijetom uspoređujući ga s onim kakav bi taj svijet doista trebao biti. Apokaliptika nosi uvjerenje da postojeći svijet nosi svoje nedostatke i da taj svijet nije konačan.

²¹ Klaus KOCH, *Propheten/Prophetie – In Israel und seiner Umwelt*, 477–499; Chana SAFRAI, *Propheten/Prophetie – im Judentum*, 499–503. Usp. također: Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, 41–57.

²² Usp. Josef SCHREINER, *Formen und Gattungen im Alten Testament*, u: Josef SCHREINER (ur.), *Einführung in die Methoden der biblischen Exegese*, Würzburg, 1971., 194–231.

²³ Usp. Božo LUJIĆ, *Mnogo glasova u koncertu biblijske vjere*, u: *Jukić*, (2006./2007.) 36/37, 69–91.

mljiviji način i simboličkim radnjama (usp. Iz 20; Jr 28). Tako, primjerice, Jeremija nosi jaram želeći svojim suvremenicima zorno predočiti kako će narod otići u babilonsko sužanjstvo, a Izaija hoda gol i bos gradom ukazujući simbolično na ono što će u budućnosti neminovno zadesiti vlastiti narod.

Među proročke vrste govora ulaze i *govori suda* načinjeni prema uzorku pravnoga obrasca u kojima se iznosi sučeljavanje Gospodina s drugim bogovima, odbacivanje njihovih zahtjeva i konačno osuda. Taj se obrazac prenosi i na narod koji odbacuje Gospodina a priklanja se bogovima. To sučeljavanje može poprimiti i oblik govora pravne prepirke između tvrdokornoga Izraela i Gospodina (»Hajde da se pravdamo, govori Jahve...«, Iz 1,18; to je tzv. *riš* vrsta).²⁴

U proročkim spisima susrećemo također i *govore protiv stranih naroda* (usp. Am 1,3 – 2,16; Iz 13 – 23) koji se ne temelje na činjenici što su u pitanju strani narodi, nego na tome što ti narodi čine zločine protiv čovjeka i protiv narodâ, a Gospodin je prije svega gospodar koji bdije nad pravom i jednoga i drugoga – zapravo svih. Postupno se probija svijest o univerzalnom Božjem gospodstvu: Gospodin nije samo gospodar Izraela nego jednako tako i drugih naroda.²⁵

Bilo bi potrebno istaknuti kako su proročke riječi strukturirane u proročkim spisima prema određenome slijedu: najprije dolaze riječi nesreće za vlastiti narod, zatim riječi nesreće i za ostale narode, te riječi spasenja i za jedne i za druge. Proroci opetovano najavljuju neminovnost sučeljavanja naroda s vlastitim zlom i nužnosti očišćenja i oslobođanja od opterećujućega zla, kako bi povijest, usko shvaćana kao prošlost, mogla biti povezana sa sadašnjošću i otvorena prema budućnosti.

Što se tiče apokaliptičke književnosti, ona je po svojem diskursu posve različita u svojoj argumentaciji Božjega djelovanja u povijesti, ali i u svojem konkretnom načinu izražavanja posve maštovita i ezoterična.²⁶ Dok proročke knjige stoje pod snažnom osobom i imenom proroka, što u izraelskoj predaji nije bilo uobičajeno, dotle u apokaliptičkoj književnosti pisac ostaje skriven, anonimn, a do izražaja dolazi glavni lik apokaliptičkoga spisa o kojemu

²⁴ Usp. Gerhard LIEDKE, ריב *riš streiten*, u: Ernst JENNI – Claus WESTERMANN (ur.) *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, II, München – Zürich, 1979., 771–777.

²⁵ Usp. Božo LUJIĆ, Prava čovjeka i prava naroda u Am 1,3 – 2,16, u: Marko JOSIPOVIĆ – Mato ZOVKIĆ, (ur.) *Crtajte granice ne precrtajte ljude*, Sarajevo – Bol, 1995., 107–132.

²⁶ Usp. Stephen L. COOK, Apocalyptic Prophecy, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 19–35.

²⁷ Usp. Ugo VANNI, Apocalittica, u: Pietro ROSSANO – Gianfranco RAVASI – Antonio GIRLANDA (ur.), *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Milano, 1991., 98–106; ovdje 104 (dalje: NDTB).

se govori u trećem licu. Ti su likovi redovito uzeti iz predaje kao primjerice, Adam, Eva, Henok, Abraham, Mojsije, Salomon, Izaija, Baruh, Daniel.²⁸

Apokaliptika u svojem književnom opisu rado rabi tajne slike, vizije, audicije, snove, razna nebeska putovanja, posredovanje anđela, čitanje nekih nebeskih knjiga, tu su prisutni svakako i demoni, a važnu ulogu igraju brojevi i simboli.²⁹ Zbog takva ezoteričnoga načina prikazivanja čitatelji apokaliptičkih djela ostaju često zbunjeni, mnogi počinju shvaćati brojeve doslovce i matematički izračunavati vrijeme metahistorijskoga Božjeg zahvata u povijest. Drugi opet u šarenilu alegorija i metafora vide samo puko ruho kojemu ne treba poklanjati posebnu pažnju, iako se takva djela apokaliptike mogu shvatiti i pravilno razumjeti samo poznajući alegorijski i metaforični jezik te književne vrste.³⁰

Kako ističe J. Collins, oznake apokaliptičke književnosti dolaze do izražaja u okvirnim elementima ili oblicima, kao i u određenim sadržajima. Narativni okvir opisuje način na koji se prima objava u viđenjima, teofaniji, putovanjima u onostrani svijet, razgovorima i snovima. Glede sadržaja, tako J. Collins, treba praviti razliku između »temporalne osi« u kojoj se opisuje tijek povijesti i »spacijalne osi« u kojoj se prikazuju mjesta i bića iz svijeta onostranosti. Vremenska os može započeti stvaranjem ili pak primordijalnim događajima, a povijest se često dijeli na razdoblja. Ona uključuje »eshatološka predviđanja«, nekada pak i kozmičke potrese, ali isto tako i individualni sud poslije smrti. Iz svega toga proizlazi da apokaliptički tekstovi služe često kao pareneza.³¹

Iz apokaliptičke literature razvidno je da apokaliptici svoje znanje o dubljij istini svijeta i života ne dobivaju iz vlastitih iskustava, nego im ga Bog daje svojom objavom obučenom u vizije. U tome se oni razlikuju od proroka koji objavu dobivaju audicijom, i to se u apokaliptici poglavito događa u snovima. Viđenja se mogu dogoditi pri punoj svijesti. Tako, primjerice, Daniel stoji na obali rijeke Tigris i vidi anđela (usp. Dn 10,4). Vrlo su često u apokaliptičkim dje-

²⁸ Usp. Ferdinand HAHN, *Frühjüdische und urchristliche Apokalyphtik*, 21–90. Također usp. Josef SCHREINER, *Alltestamentlich-jüdische Apokalyphtik*, 17–70.

²⁹ Usp. Carol A. NEWSOM, *The Rhetoric of Jewish Apocalyptic Literature*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 201–217.

³⁰ Usp. Ugo VANNI, *Apocalittica*, 103–104.

³¹ Usp. John J. COLLINS, *Apocalypse, Prophecy, and Pseudepigraphy: On Jewish Apocalyptic Literature*, 3–5. Naravno da se sve te oznake ne susreću u svim spisima, ali postoje neka obilježja koja se susreću konstantno u pojedinim apokaliptičkim spisima. Stoga se može reći, tako J. Collins, da su apokalipse »vrsta objaviteljske literature s narativnim okvirom u kojemu objavu posreduju onostrana bića ljudskome primatelju otvarajući transcendentnu stvarnost koja je oboje: temporalna ukoliko predviđa eshatološko spasenje i spacijalna ukoliko uključuje jedan drugi, onostrani svijet«.

lima prikazana razna prostorna »premještanja« bilo iz jednoga mjesta u neko drugo, bilo neka nebeska putovanja koja se izvode pomoću pojedinih anđela.³²

Unatoč svemu tomu vidjeoci često ne razumiju ono što su vidjeli i ne mogu odgonetnuti njegov dublji smisao, pa im je potreban netko tko bi im protumačio određena viđenja. U takvoj situaciji uvode se na pozornicu anđeli kao oni koji pomažu vidjeocu ili apokaliptiku pravilno shvatiti i interpretirati pojedina viđenja.³³ No ti se nebeski likovi uvode i znatno ranije. Već kod nekih sužanjskih i poslijesužanjskih proroka susreću se anđeli koji su pomagači proroku u dubljem razumijevanju viđenoga. Tako prorok Zaharija uvodi lik anđela tumača njegovih osam noćnih viđenja (*angelus interpres*) (usp. Zah 1,7 – 6,14), a kod proroka Ezekielia susreće se neki nebeski lik koji vodi proroka po Jeruzalemu i tumači mu pojedine događaje (usp. Ez 8 – 11, »Pogledah, i gle: tu kao neki čovjek; od njegovih kao bokova naniže oganj, a od njegovih kao bokova naviše bljeskanje, nešto poput usijane kovine. Ispruži nešto nalik na ruku i uhvati me za kosu na glavi. Uto me duh podiže između zemlje i neba i ponese me u božanskome viđenju u Jeruzalem, na ulaz unutrašnjih vrata, što su okrenuta prema sjeveru gdje stoji kumir, ljubomora koja izaziva ljubomoru«, Ez 8,2-3).

Već je bilo govora o simboličkim radnjama kod proroka, ali tomu treba još pridodati i brojne druge slike koje se rabe u proročkoj poruci i nalaze se u njihovim spisima. Prorok Jeremija spominje tako viđenje »bademove grane« (Jr 1,11), »uzavrela lonca« (Jr 1,13), »dviju košarica smokava« (Jr 24,1), »pehara vina« (Jr 25,15), »jaram« i »užad« (Jr 27,2), a kod proroka Ezekielia zapravo je cijeli njegov spis prepun raznovrsnih simbola koji se kasnije susreću i u apokaliptici: trs (Ez 15,1), orao (Ez 17,1), mač (Ez 21,8), cedar (Ez 31,1), krokodil (32,1).³⁴

Navezujući se upravo na proročko djelovanje na toj simboličkoj razini apokaliptici su svoje vizionarske i ekstatične doživljaje pretakali u primjerene slike i

³² Nije lako napraviti jasnu razdjelnicu između stvarnih snova i viđenja i onih koji su eventualno naknadno pismeno oblikovani. Vrlo često se iza snova i vizija nalaze doista istinski doživljaji. Postoje također i različita ekstatička uznesenja gdje vidjelac biva uzet iz jednoga mjesta i prenesen u duhu u drugo mjesto ili stanje (»Gledah viđenje, i dok gledah, nađoh se u Šušanu, čvrstu gradu u pokrajini Elamu; i u viđenju se vidjeh na rijeci Ulaju«, Dn 8,2). Nekada to mogu biti i nebeski prostori kroz koje vidjelac biva proveden, kao što je to slučaj kod Henoka, pri čemu važnu ulogu igraju anđeli. Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 82–86.

³³ Usp. Frances FLANNERY, *Dreams and Visions in Early Jewish and Early Christian Apocalypses and Apocalypticism*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 104–120.

³⁴ Usp. Georg FOHRER, *Die symbolischen Handlungen der Propheten*, Zürich – Stuttgart, 1968. Studija predstavlja dragocjenu analizu proročkih simboličkih radnji, njihovo djelovanje, njihove paralele, njihove učinke i značenje za shvaćanje proroka u Izraelu.

simbole kako bi njihovi slušatelji i čitatelji mogli bolje razumjeti njihovu poruku. U apokaliptičkim spisima vrlo je česta simbolika životinja (usp. Dn 7), drveća (usp. Dn 4,7-24), kipova (usp. Dn 3,1-7), boja, brojeva. Osobito je za Daniela karakteristična uporaba simbola životinja kojima se označavaju pojedina kraljevstva: lav, medvjed, leopard i četvrta neman kao Leviatan, a pojedini narodi uspoređeni su s različitim životinjama. Na taj način simbolika životinja na zoran i dojmljiv način izražava percepciju ponašanja i djelovanja pojedinih naroda.³⁵

Apokaliptika se u svojem govoru služi i simbolikom brojeva, ali i na tom području apokaliptika ne počinje od ničtice. Već ranije, osobito u svećeničkom spisu, brojevi sa svojom simbolikom igraju veliko značenje. U apokaliptičkim spisima broj sedam je sveti broj, što se dovodi u vezu s velikim utjecajem Peto-knjižja kao Mojsijeva Zakona u apokaliptičkom vremenu. Spominje se sedam arkandela, sedam duhova, sedam čovjekovih osjećaja, sedam stupnjeva osude zlikovaca, kao i sedam stupnjeva pravednika, sedam bregova dragoga kame-nja, od kojih sedmi nosi Božje prijestolje. Važan je i broj sedamdeset, sedamdeset sedmica godina, sedamdeset naroda, sedamdeset jezika, sedamdeset pastira naroda ili sedamdeset anđela naroda.³⁶

Broj dvanaest predstavlja dvanaest Izraelovih plemena; dvanaest znači također i dvanaest razdoblja svijeta, kao i vremenâ tjeskoba. Broj tri znači savršenstvo, i to je Božji broj; broj četiri označava zapravo svijet koji nije savršen (četiri strane svijeta, četiri vjetra, četiri konjanika); broj je sedam broj potpunosti jer uključuje tri (savršenost) + četiri (svijet); polovica od toga označuje nepotpunost; broj osam predstavlja zapravo zbir broja sedam i broja jedan i označuje vječno blaženstvo.³⁷ Konačno brojka 666, koja se spominje u Otk 13,18, označuje u kontekstu nemoć Zvijeri. Naime, 6 je zapravo 7 – 1 što označava određenu snagu, ali koja nema onu moć koju ima onaj koji ima broj 7. Moć je još više time smanjena jer se u tom broju nalaze tri šestice. Broj 3 znači savršenost, broj 6 nesavršenost – posrijedi je savršena nesavršenost, ili savršena nemoć.³⁸

³⁵ Osim u Danielovoj knjizi simboli životinja još su više zastupljeni u nekim drugim apokaliptičkim spisima. Tako se u Henokovoj knjizi susreću simboli sljedećih životinja: tigrova, lavova, hijena, vukova, divljih svinja, lisica, zečeva, svinja, sokolova, orlova, gavranova, ptica grabljivica... Izak je prikazan kao bijeli bik, Jišmael kao divlji magarac, Ezav kao crna divlja svinja, Jakov kao bijela ovca. Izraelci su prikazani kao ovce, Midjanci kao magarci, Egipćani kao vukovi, Filistejci kao psi, Amonci kao lisice, Edomci kao divlje svinje, Asirci kao lavovi, Kaldejci kao tigrovi, Etiopljani kao hijene, Grci kao orlovi, Sirijci kao gavranovi, Samarijanci kao psi.

³⁶ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 98–100.

³⁷ Ugo Vanni govori o raznim razinama simbola, pa tako ovaj s brojevima naziva aritmetičkim simbolizmom. Usp. Ugo VANNI, *Apocalittica*, 103–104.

³⁸ Usp. Božo LUJIĆ, *Kratki uvod u novozavjetnu poruku*, Zagreb, 2006., 245–246.

U apokaliptičkim spisima zbog uporabe simbola i slika dobiva se dojam o postojanju izvjesne neodređenosti jezika, jezične nedorečenosti, višeznačnosti a onda i mogućnosti drukčije interpretacije onoga što se vidjelo ili doživjelo. Ali taj se pojav može također sresti i u nekim proročkim spisima, osobito često u proroka Ezekijela. Kod Daniela, ali i u drugoj apokaliptičkoj literaturi, ta je činjenica izražena riječima poput, kao, sličan kao.³⁹ »Gledah u noćnim viđenjima i gle, na oblacima nebeskim dolazi kao Sin čovječji« (Dn 7,13). Pisac apokaliptičkoga spisa takvom sintagmom želi pokazati čitatelju da je želio, koliko je to bilo moguće, opisati ono što mu je bilo objavljeno. Osim toga, takav opis stvara prostor za isticanje tajnovitosti onoga što su apokaliptici vidjeli, ali i njihove uloge u otkrivanju dubljega smisla povijesnih događaja koje vodi i ravna sam Gospodin. To je očito dolazilo do izražaja u *priznanju* ili *ispovijedi* pojedinih poganskih kraljeva, prije svega Nabukodonozora, Boga, kao jedinoga svezladara: »Zaista, vaš je bog Bog nad bogovima i gospodar nad kraljevima, Otkrivaatelj tajna, kad si mogao otkriti ovu tajnu« (Dn 3,47).⁴⁰ Zaključak i poruka viđenja i događaja nalaze svoj vrhunac upravo u takvome »ispovijedanju vjere« čime se daje poruka vlastitim sunarodnjacima o snazi njihova Boga i potrebi ostajanja vjernima spram toga Boga.

Tablica 3. – Oblici govora i književne vrste

Proroštvo	Apokaliptika
Božja riječ kao govor	pisana Božja riječ
simboličke radnje	najrazličitiji simboli
govor protiv stranih naroda	govor protiv stranih kraljevstava i kraljeva
otkrivanje društvenih nepravdi	otkrivanje tajni svijeta i života
audicija/govor/navješćivanje	vizija/snovi/interpretacija
<i>angelus interpres</i> (u kasnijoj proročkoj predaji)	uloga anđela u povezivanju nebeskoga i zemaljskoga

³⁹ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 90–98

⁴⁰ Postoji niz tekstova kao izravnih »ispovijedanja vjere« u pravoga Boga, odnosno u Boga Izraelova. »Naredujem dakle: O narodi, plemena i jezici, svatko između vas tko bi pogrdio Boga Šadrakova, Mešakova i Abed Negova neka bude raskomadan, a njegova kuća pretvorena u smetlište, jer nema boga koji bi mogao izbaviti kao ovaj«, Dn 3,46; »Sada ja, Nabukodonozor, hvalim, uzvisujem i slavim Kralja nebeskoga, čija su sva djela istina, svi putovi pravda i koji može poniziti one koji hode u oholosti«, Dn 4,34. Kralj Darije izdaje naredbu: »On je Bog živi, on ostaje do vijeka! Njegovo kraljevstvo neće propasti, njegovoj vlasti nema kraja! On izbavlja i spasava, čini znake i čudesa na nebesima i na zemlji! On je spasio Daniela iz šapa lavljih!«, Dn 6,27-28.

sud unutar povijesti	univerzalni i individualni sud na kraju povijesti
pojedinačne slike	simbolika životinja, prostora, životinja, drveća, kipova, boja, brojeva
zemaljska povijest	nebeski i zemaljski svijet
proces eshatologizacije povijesti	eshatologija na kraju povijesti

4. Sadržajni i teološki dodiri proroštva i apokaliptike

Možda su najmanje u biblijskom istraživanju obrađivani sadržajni odnosi u svojoj sličnosti i svim različitostima između proroštva i apokaliptike.⁴¹ Ti se odnosi mogu analitičko-komparativno promatrati s obzirom na neke važne društvene i antropološke teme i teološke sadržaje kao primjerice: pogled na Boga i njegovu ulogu u suoblikovanju povijesti, pogled na čovjeka i njegovo mjesto u povijesnom događanju, pogled na povijest i postojanje zla u njoj, pogled na konačnu budućnost i Božju ulogu u njoj. Sve naznačene teme nose zacijelo i obilježja povijesne situacije kako u proroštvu tako i u apokaliptici.⁴²

Kao što je razvidno apokaliptika pokriva vrlo široko egzistencijalno područje i daje ne samo određeni pogled nego zadire duboko u povijesno i životno tkivo naroda u određenome povijesnom razdoblju. Zbog toga je te poglede potrebno analizirati i staviti u suodnos s pogledima na slične događaje u proročkoj teologiji. Samo u poštenome sučeljavanju teoloških postavaka i jednoga i drugoga pojava može se dosegnuti sva dubina i teološke i proročke i apokaliptičke poruke. Zato će usporedna analiza biti usmjerena na temeljne teološke postavke proroštva i apokaliptike.

4.1. Pogled na Boga i njegovu ulogu u povijesti

I proroštvo i apokaliptika naglašavaju Božju ulogu u povijesti, ali ta je uloga u izvjesnom smislu različita. Proroštvo fokusira pozornost na Božji poziv i poslanje pojedinoga proroka u konkretnu povijesnu situaciju pri čemu do

⁴¹ Istina, postoje u novije vrijeme pojedine studije ili članci koji obrađuju pojedine dodirne teme proročke i apokaliptičke teologije, ali budući da su oba pojava višeslojna, teško je praviti detaljne usporedbe. Usp. Jörg FREY, *Apocalyptic Dualism*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 271–294; Dale C. ALLISON Jr., *Apocalyptic Ethics and Behavior*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 295–311; Stefan BEYERLE, *The Imagined World of the Apocalypses*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 374–387.

⁴² Usp. Pasquale ARCIPRÈTE, *Apocalittica e violenza politica nelle tre grandi religioni abramitiche*, 158–162.

izražaja dolazi snaga Božje riječi koja je glavno »oružje« proroka. Poznata je sintagma o dolasku Božje riječi proroku: »Riječ Jahvina koja dođe Hošei, sinu Beerijevu« (Hoš 1,1; usp. Jr 1,2.4.11.13; 2,1; 7,1). Prorok redovito djeluje u omeđenim povijesnim okvirima, unutar naroda i pojedinoga kraljevstva i njegova je poruka vezana uz povijesne događaje i povijesni kontekst njegova vremena.⁴³

Sredstvo Božjega djelovanja u proročkoj poruci jest, dakle, Božja riječ koja se postupno utjelovljuje u proroka i njegov osobni život kao povijesna snaga i na taj način djeluje i u antropološkome i u povijesnome smislu. Upravo se u Jeremijinoj knjizi (5,13) naglašava povijesna snaga i purifikacijska snaga Božje riječi: »U oganj ću pretvoriti svoje riječi u tvojim ustima, a narod ovaj u drvo da ga oganj proždre.« Božja riječ ima ulogu katalizatora u ljudskoj povijesti, ona razdvaja »šljaku« od »metala«. ⁴⁴ Zbog toga izvješća o pozivu pojedinoga proroka kao susretu s Gospodinom i primanje njegovih riječi imaju značajnu ulogu u pojedinoj proročkoj knjizi.⁴⁵

Božja riječ doista skriva u sebi veliku snagu kojom pokreće nove povijesne procese. Iz te spoznaje snage Božje riječi razumljiva je i tvrdnja u Knjizi proroka Deuteroizaije: »Kao što daždi i sniježi s neba bez prestanka dok se zemlja ne natopi, oplodi i ozeleni, da bi dala sjeme sijaču i kruha za jelo, tako se riječ koja iz mojih usta izlazi ne vraća k meni bez ploda, nego čini ono što sam htio i obistinjuje ono zbog čega je poslah« (Iz 55,10-11). Bog u proročkoj poruci komunicira s narodom i pojedincima posredstvom svoje riječi koja u prorocima dobiva svoj antropološki oblik i u konkretnom povijesnom trenutku pokazuje svoju snagu i moć.⁴⁶

Upravo zahvaljujući velikim naporima starozavjetnih proroka, slika Boga je bila stalno pročišćavana od raznih primjesa božanstava okolnih naroda, a nemjerljiva je zasluga proroka da je monoteizam bio osnažen i utvrđen u Izraelu. Navedene spoznaje bile su od jedva procjenjive važnosti ne samo za egzistenciju izraelskoga naroda nego i uopće za shvaćanje Boga koji na teološkoj razini percepcije objedinjuje u sebi dvije temeljne dimenzije: Boga stvoritelja i Boga spasitelja. Zacijelo nije bilo nimalo jednostavno, a također ni lako doći do čiste monoteističke slike Boga u okruženju gdje su okolni narodi, koji su bili na višem stupnju kulture, vjerovali u više bogova. Zato su proroci

⁴³ Usp. Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, 89–107.

⁴⁴ Usp. Božo LUJIĆ, *Iskustvo Boga i čovjeka u Jeremijinoj knjizi*, Zagreb, 1985.

⁴⁵ Usp. Mato ZOVKIĆ, *Poziv biblijskih proroka*, Zagreb, 2012.

⁴⁶ Usp. Walther ZIMMERLI, *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie*, München, 1974., osobito 104–134. Taj autor ističe događajnu dimenziju Božje riječi i to obilježje naziva »Wortereignis«. Usp. Walther ZIMMERLI, *Ezechiel 1–14*, Neukirchn-Vluy, 1979., 123*–131*.

morali ulagati goleme napore da bi u dugom procesu pročišćavanja doveli u suglasje sliku Boga kojega su njihovi preci iskusili u pustinji kao polunomadi s onom iz sjedilačke kulture u kojoj je bila dominantna slika Baala kao boga plodnosti domicilnoga stanovništva.⁴⁷

Prorok je bio osobito djelatan u životu naroda i pojedinaca boreći se za pravdu i pravo kako među narodima tako i u samome izraelskom narodu. Tipičan je primjer prorok Amos koji u govoru protiv stranih naroda i Izraela (usp. Am 1,3 – 2,16) šiba povredu ljudskih prava i prava naroda. Amos tvrdi da je čovjek u svojim osnovnim ljudskim pravima ugrožen ako ga se vrši poput slame (1,3), ako ga se goni u izgnanstvo i prodaje poput najrazličitije robe (1,6), ako ga se ubija već kao nerođeno dijete u utrobi majke (1,13) i ako se čovjekove kosti upotrebljavaju za spravljanje vapna (2,1). To rade narodi jedni drugima, a sve to radi i Izrael unutar svojeg naroda prema svojim sunarodnjacima – i to onim najsiromašnijima i najugroženijima.⁴⁸

Kod apokaliptika u njihovoj literaturi i teologiji Bog dobiva još uzvišenije značenje, i to u dvostrukom smislu: pojačano je isticanje Božje univerzalnosti i njegove nadležnosti nad moćnim kraljevstvima i snažno vođenje ljudske povijesti njezinu kraju i određenju. Na tragu te spoznaje J. Schreiner snažno naglašava mjesto i ulogu Boga u ljudskoj povijesti tvrdeći: »U središtu mišljenja i čežnje apokaliptičara nalazi se Bog i njegovo kraljevstvo. On je najviši i neograničeni gospodar. On je sve stvorio i unaprijed isplanirao. Ništa ne umiče njegovoj volji. On svime vlada s onom zadnjom nadmoćnošću. Cilj i konac bit će njegovo kraljevstvo.«⁴⁹

Dok su nekoć proroci djelovali na dekonstrukciji apsolutne kraljeve moći i njegova svojevolijskoga ponašanja u Izraelu, dotle apokaliptici, u novim povijesnim okolnostima, relativiziraju moć velikih svjetskih kraljevstava uvodeći na povijesnu pozornicu Božje kraljevstvo kao istinsku realnost i mjerilo stvarnosti.⁵⁰ U svoj teološki govor apokaliptici unose pojmove vremena i vječnosti,

⁴⁷ Usp. Božo LUJIĆ, *Proroci. Osoba, vrijeme, poruka*, Zagreb, 2015., 253–254.

⁴⁸ Usp. Božo LUJIĆ, *Dostojanstvo i prava čovjeka u proročkoj teologiji Staroga zavjeta*, u: Velimir BLAŽEVIĆ (ur.), *Ljudska prava i Katolička crkva. Dostojanstvo osobe i temeljna ljudska prava u naučavanju Katoličke crkve*, Sarajevo, 2000., 99–128.

⁴⁹ Josef SCHREINER, *Alltestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 191.

⁵⁰ U tom smislu vrlo je dojmliiva slika kipa napravljenoga od različitoga materijala u Dn 3,27-45 i njezino tumačenje: »Ti, o kralju, kralju kraljeva, komu Bog Nebeski dade kraljevstvo, silu moć i slavu – i u čije je ruke stavio, gdje god se našli, sinove ljudske, životinje poljske, ptice nebeske i postavio te gospodarom nad svim time – ti si glava od zlata. Poslije tebe ustat će drugo kraljevstvo, slabije od tvoga, pa treće, od mjedi, koje će gospodariti svom zemljom. A četvrto kraljevstvo bit će tvrdo poput željeza, poput željeza koje sve satire i mrvli; kao željezo koje razbija, skršit će i razbit sva ona kraljevstva.

jedinstva povijesti u kojoj postoji određeni sustav, a naglašavaju i važnost pre-determinacije i budućnosti kao toposa Božje konačne eshatologije.⁵¹

Apokaliptika u svojem narativnome diskursu promiče Božje suvereno vođenje ljudske povijesti i sve snažnije naglašava Božju transcendenciju kao i njezino premošćivanje ulogom anđelâ kao posrednikâ u prenošenju ali još više u interpretaciji Božje poruke za ljude pojedince ali i za narod. Zbog toga se ti anđeli nazivaju *angelus interpres*.⁵² Takvi posrednici između Boga i ljudi, te Božje i ljudske stvarnosti, susreću se i kod nekih proroka poslijesužanjskoga vremena (Zaharija).⁵³ S jedne strane Božje veličanstvo dolazi sve više do izražaja u povijesnim događajima, a s druge Bog na razne načine sve više zahvaća u ljudske prostore svojom snagom dovodeći u pitanja pojedina ljudska kraljevstva kao središta moći i autarkije. Dostatno je u tom smislu pogledati Knjigu Danielovu, te Knjigu proroka Ezekielâ i Knjigu proroka Zaharije pa se može ustanoviti da je u apokaliptičkim tekstovima i apokaliptičkom predodžbenom svijetu Bog prikazan kao suveren i pouzdan vladar.⁵⁴

Iako starozavjetna apokaliptika nastoji periodizirati ljudsku povijest koja ide svojem svršetku i konačnom Božjem zahvatu, ipak ona ne ide za tim da strogo matematički izračunava početak i kraj povijesti spasenja, nego da zorno pokaže snagu vjere u Boga Gospodina koji i u tim nesigurnim vremenima daje određenu sigurnost onima koji u njega vjeruju i pokušava otvoriti oči onima koji nisu sposobni otkrivati ispod površine jedan drukčiji svijet od onoga izvana.⁵⁵ Iako se izvana čini kao da je Bog prepustio svijet tamnim silama zla, on ipak iz pozadine snažno djeluje i uvijek iznova uspješno razrješava opće stanje nereda.⁵⁶

Stopala koja si vidio, dijelom glina a dijelom željezo, jesu podijeljeno kraljevstvo; imat će nešto od čvrstoće željeza prema onome što si vidio željezo izmiješano s glinom. Prsti stopala, dijelom željezo a dijelom glina: kraljevstvo će biti dijelom čvrsto a dijelom krhko. A što si vidio željezo izmiješano s glinom: oni će se miješati ljudskim sjemenom, ali se neće držati zajedno, kao što se ni željezo ne da pomiješati s glinom. U vrijeme ovih kraljeva Bog Nebeski podići će kraljevstvo koje neće nikada propasti i neće prijeći na neki drugi narod. Ono će razbiti i uništiti sva ona kraljevstva, a samo će stajati dovijeka – kao što si vidio da se kamen s brijega odvalio a da ga ne dodirnu ruka te smrvio željezo, mjed, glinu, srebro i zlato. Veliki je Bog saopćio kralju što se ima dogoditi. Sanja je istinita, a tumačenje joj pouzdano.«

⁵¹ Usp. David Syme RUSSEL, *Lapocalittica giudaica (200 a. C. – 100 d. C.)*, Brescia, 1991., 27–291.

⁵² Usp. Carroll STUHLMUELLER, *Rebuilding with Hope. Haggai & Zechariah*, Edinburgh, 1988., 44–161. Također usp. Josef SCHREINER, *Alltestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 86–90.

⁵³ Usp. Stephen L. COOK, *Apocalyptic Prophecy*, 19–35.

⁵⁴ Usp. Rainer ALBERTZ, *Religionsgeschichte Israels*, 639–671.

⁵⁵ Usp. Josef SCHREINER, *Alltestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 80–90.

⁵⁶ Usp. Karlheinz MÜLLER, *Studien zur frühjüdischen Apokalyptik*, 126–161.

4.2. Odnos prema povijesti i prema zlu unutar povijesti

Proroštvo promatra povijest u međusobnoj povezanosti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Među tim trima dimenzijama proroci ne vide neki dublji jaz iako u samoj povijesti nakon određenih povijesnih katastrofa dolazi do povijesnih lomova i do nekoga novog početka. Ipak povijest je u svakome smislu linearna a ne ciklička, kako su je Grci na temelju prirodnoga ritma shvaćali. U pro-ročkoj koncepciji povijest ima svoje ishodište, svoj put a onda, logično, i svoj završetak. Gerhard von Rad govori o procesu eshatologizacije povijesti osloba-đajući je tim procesom tereta zla i grijeha te je u tom smislu pokreće naprijed i dinamizira kroz različita obećanja o njezinu otvaranju prema budućnosti i Mesiji koji će iz te budućnosti doći.⁵⁷ Bibličari vole isticati da je Izrael postupno shvaćao da je njegova sadašnjost bila utemeljena na povijesnom razvitku s dosta zla i promašaja što je i te kako pritiskalo povijest i život naroda, ali i potrebi oslobađanja od toga tereta.⁵⁸

Apokaliptika u svojoj logici razmišljanja shvaća svijet kao dva međusobno oprečna eona:⁵⁹ ovaj sadašnji i onaj budući. Ovaj sadašnji povezan je sa zlom koje ga i te kako opterećuje, a onaj se drugi percipira kao »zlatno doba« bez zla i grijeha te ga se smješta na kraj povijesti i povezuje s Božjim sudom svijetu i povijesti i s konačnim utemeljenjem Božjega kraljevstva. Sud na kraju povijesti odnosio se ponajprije na zlo i na one koji čine zlo, ali i na dobre koji će – ako ustraju u dobru – dobiti na kraju zasluženu nagradu.⁶⁰

Na tragu tih temeljnih apokaliptičkih premisa i Daniel najavljuje dolazak Božjega kraljevstva koje će sam Bog svojom moći i snagom na kraju podići i koje zato nikada neće propasti niti će ga moći uništiti sile zla (usp. Dn 2,44). Josef Schreiner iznosi svoje razmišljanje o apokaliptici: »Apokaliptici su bili uvjereni da su živjeli neposredno pred krajem. Nisu više imali pred očima

⁵⁷ Usp. David Syme RUSSEL, *L'apocalittica giudaica*, 267. Proroci su očekivali dolazak nekoga idealnog Kralja Mesije, koji je trebao obnoviti Davidovo kraljevstvo. Međutim, ta mesijanska ideja nije jedinstvena kod svih proroka. Paralelno se probija spoznaja i uvjerenje o sklapanju novoga Saveza s narodom na antropologiji, na čovjekovu srcu a ne na nekim novim zakonima.

⁵⁸ Usp. Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, 108–129, osobito 121–128. Taj autor ističe veliku zaslugu proroka u eshatologizaciji povijesti.

⁵⁹ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyphtik*, 111–125.

⁶⁰ Usp. David Syme RUSSEL, *L'apocalittica giudaica*, 325–344. Taj autor ukazuje na različite vrste očekivanja u intertestamentarno vrijeme. Očekivali su neki čudesni Božji zahvat u nekoj dramatičnoj završnici i početak nekoga novog doba. Apokaliptici su uvjereni da je vrijeme Gospodinova dolaska blizu. Time su ohrabivali svoje suvremenike da ustraju i izdrže u vjernosti Bogu i dobru do kraja.

povijest kao budućnost; oni su gledali samo prošlost. Ali povijesnost se u pravome smislu riječi po svojoj prilici može iskusiti ako je posadašnjajući pogled u stanju povući crtu poveznicu od proteklih događaja preko sadašnjosti u neki još predstojeći događaj na zemlji i u ovome svijetu.«⁶¹

I apokaliptika i proroštvo ishode, dakle, od činjenice da u povijesti, ali i u ljudima pojedincima, djeluju razorne sile zla kojih se treba neminovno osloboditi. Razlika je među njima samo u načinu oslobađanja od zla i u sagledavanju mogućnosti njegova savladavanja. Dok proroci u odnosu na zlo naglašavaju mogućnost promjene ili obraćenja – *šûb*, odnosno pobjede zla i na osobnoj i na povijesnoj razini snagom dobra, dotle se apokaliptici pred nagomilanim silama zla u kriznim vremenima osjećaju nemoćnima i uočavaju da nemaju dostatno snage u njegovu prevladavanju i odstranjivanju kako iz povijesti tako i iz osobnoga života. Za apokaliptike je zlo previše snažan pojav, a da bi ga se moglo jednostavno pobijediti vlastitim silama i naporima jer je čovjek preslab za takav pothvat. Takva spoznaja o golemoj snazi zla unutar ljudske povijesti sputava apokaliptike u njihovu djelovanju i nastojanju pobjede nad zlom vlastitim moćima pa zato svoju nadu stavljaju u ruke samoga Boga koji bi trebao učinkovito izaći na kraj sa zlom, ali i s onima koji ga čine.

Apokaliptika rješava zapravo smisao života i postojanja postavljajući takve svoje premise i izvodeći iz njih određene zaključke o *povijesti zla i dobra* u njoj. Apokaliptičko shvaćanje je u svojoj biti dualističko, ali ne na nekoj metafizičkoj razini shvaćanja dualizma, nego dualističko u okvirima povijesnoga događanja. Čovjek apokaliptičkog načina razmišljanja osjeća jako na sebi i svojem povijesnom trenutku težinu zla koje u povijesnom neredu raste i postaje još sve teže i sve jače. Istina, i proroci također i te kako trpe pod udarom zla, ali apokaliptici se drukčije postavljaju prema zlu u svijetu. Apokaliptici vide povećavanje zla u povijesti kroz različite povijesne stadije te uz to snagu zla još i preuveličavaju i tako dovode čovjeka u stav potpune nemoći da bilo što učini ili da bilo što u tom smislu promijeni. Već je rečeno da njih opterećuje svakodneвно iskustvo kako je zlo nemoguće pobijediti ljudskim moćima.

Naspram takvome apokaliptičkome shvaćanju, proroci naglašavaju upravo suprotno. Proroci vjeruju kako je moguće pobijediti zlo u konkretnoj povijesnoj situaciji i u osobnome životu. Zato pozivaju na obraćenje, jer duboko vjeruju u mogućnost promjene.⁶² Za proroke povijest je proces promjena u

⁶¹ Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 124.

⁶² Snagu zla osobito snažno prikazuje prorok Jeremija kako na osobnoj tako i na povijesnoj razini. Jeremija tvrdi da je zlo zahvatilo cijelu zemlju, »jer od najmanjega do najvećeg svi gramze za plijenom, od proroka do svećenika svi su varalice« (6,13). U 2,13

kojima pobjeđuje dobro i pravda, iako u malenim zahvatima, ali ipak odlučno. Istina, valja reći da se i u proroka može naići na ozbiljna upozoravanja kako se povijesni proces razvoja ne odvija jednolinijski nego kako ima svoje uspone i padove. Zbog toga neki bibličari i kod proroka govore o »povijesnom lomu« ili »stanju ništice«⁶³ kada se zbog nagomilanoga zla slama dotadašnji društveno-politički sustav, a nastaje posve novi.

Apokaliptičari, s druge strane, vjeruju kako je zlo toliko snažno da ga čovjek ne može u općem povijesnom neredu slomiti a time ni promijeniti svoje stvarno stanje, ali isto tako i kako je duboko nemoćan spram takvih nagomilanih i snažnih sila zla.⁶⁴ Prema uvjerenju apokaliptičara, moć pobjede pripada samo Bogu, ali se pritom čini kao da i sam Bog na početku pripušta da se zlo razvije i da sotonske sile zavladaju svijetom. Zbog svega toga apokaliptičari su u svojem svjetonazoru pesimistični s obzirom na razvoj ljudske povijesti i samoga čovjeka, jer sotonske sile zla stalno remete red i poredak.⁶⁵

Čini se da apokaliptičari vjeruju da povijest služi ponajprije tomu da se u njoj razvije zlo do krajnjih granica (usp. Dn 8,23). Stoga su uvjereni da svijet neminovno ide svojoj konačnoj propasti. To je od osobite važnosti za njihovo shvaćanje povijesti jer će u tom trenutku, na kraju povijesti, doći do odlučnoga sraza između kraljevstva sotone i samoga Boga. Bog će u tom konačnome boju na kraju ipak napraviti odlučan zahvat i radikalno pobijediti zlo u ljudskoj povijesti. Apokaliptičara ne zanimaju ni prošlost ni sadašnjost, iako oni ishode iz sadašnjosti i opisuju stanje u njoj kao duboko uznemiravajuće, nego svoj pogled i interes usmjeravaju ipak prema onoj konačnoj budućnosti.⁶⁶ Za njih je povijest u tom smislu jednodimenzionalna, iako u svojoj teologiji ne niječu ni prošlost a ni sadašnjost. Moglo bi se ustvrditi da apokaliptičari svojim tvrdim

Jeremija izrijekom tvrdi: »Jer dva zla narod moj učini: ostavi mene Izvor vode žive, te iskopa sebi kladence, kladence ispucane što vode držati ne mogu.« U Jr 2,26 zabilježena je slična problematika: »Dom Izraelov« će se zastidjeti, a prije svega oni najodgovorniji u narodu »kraljevi, knezovi, svećenici i proroci njihovi« koji »govore drvetu: Ti si otac moj! a kamenu: Ti si me rodio!« Evo još nekih izričaja: Jr 2,3: »Zlo će doći na njih zbog Izraela...«; Jr 2,28: »U dan tvoje nevolje...«; Jr 4,6: »Ja dovodim nesreću sa Sjevera, veliku propast...«; Jr 4,18: »To je tvoja nesreća! Kako je gorka...«; Jr 5,12: »Zanijekaše Jahvu rekavši: Nema ga! Zlo nas neće snaći...«; Jr 6,1: »Jer sa Sjevera se nadvija nesreća, propast velika...«; Jr 6,19: »Gle, dovodim zlo na ovaj narod, plod njihove pobune...« Također usp. Božo LUJIĆ, Zlo kao dinamična povijesno-antropološka veličina i njegovo prevladavanje u okvirima iskustva Jeremijina vremena, u: *Bosna Franciscana*, 1 (1993.) 1, 13–30.

⁶³ Usp. Gerhard von RAD, *Theologie des Alten Testaments 2. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, 121–128.

⁶⁴ Usp. Jörg FREY, *Apocalyptic Dualism*, 271–294.

⁶⁵ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 141–164.

⁶⁶ Usp. David Syme RUSSEL, *L'apocalittica giudaica*, 325–349.

shvaćanjem uloge zla i njegove nepobjedivosti ljudskim snagama unutar povijesnoga procesa zastupaju strogi povijesni determinizam.⁶⁷

4.3. *Različite antropologije*

Već je rečeno da apokaliptika vjeruje kako su mnogi događaji i stanja na izvješan način »predodređeni« i kako se često na tom povijesnom planu ne može ništa učiniti, budući da je »ovdašnji eon« obilježen rastom zla i njegovim posljedicama. Ako se uzmu ovako postavljene apokaliptičke premise, neminovno se javlja pitanje što u takvom povijesnom neredu u kojemu divljaju sile zla trebaju raditi oni koji se oslanjaju na Boga, gdje je u takvome svijetu mjesto za vjernike, ali i za samoga Boga? Drukčije rečeno, kakvu sliku čovjeka ima u svojoj teologiji apokaliptička teologija? Nisu li ta dva eona međusobno suprotstavljena i nisu li i dvije slike čovjeka također u nepomirljivoj napetosti? Konačno, u čemu se proročka antropologija razlikuje od one apokaliptičke?

Apokaliptička teologija na temelju svoje slike o Bogu, svijetu, povijesti unatoč svemu negativnome u ovome zemaljskome eonu, traži od vjernika posvemašnje pouzdanje kao čvrstu vjeru da će Bog, a ne čovjek, pobijediti zlo njegovim radikalnim uništenjem na kraju povijesti te da će u konačnici pobijediti kraljevstvo sotone i uvesti red i u svemir i u ljudski život. Prema načelima apokaliptičke antropologije ljudi vjernici bit će obdareni spoznajom pomoću koje će otkriti dublji smisao stvarnosti i vidjeti kraj i sve ono što će voditi tom kraju na kojemu će u punome opsegu dominirati Božja snaga dobra. Jedino će njima u vjeri biti otkrivene tajne svršetka te se zbog toga oni smatraju prosvjetljenima, mudracima, otkrivačima istine o smislu svijeta i života. Na toj se razini dodiruju i susreću mudrosna slika čovjeka i ona apokaliptička.⁶⁸

Antropologija koju zastupaju apokaliptici u svojim je postavkama prema životu i njegovim zakonima manje fleksibilna, puno kruća i tvrđa od one proročke. Apokaliptika očekuje od vjernika da u ovom svijetu ne mijenja svijet, jer je to gotovo nemoguće, nego da u ovome svijetu stoji čvrsto uz ono dobro, istinito, pravedno pri čemu se te vrijednosti nerijetko vežu uz hram, kult i vjeru u pravoga Boga. Slika čovjeka u apokaliptičkoj antropologiji biva skraćena u svojoj povijesnoj perspektivi, a njegovo zauzimanje za ovaj svijet nema one vrijednosti koja je vidljiva u proročkoj teologiji.

⁶⁷ Usp. Mladen POPOVIĆ, *Apocalyptic Determinism*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 255–270.

⁶⁸ Usp. Josef SCHREINER, *Alttestamentlich-jüdische Apokalyptik*, 175–178.

Apokaliptička antropologija je pasivna jer čeka konačno ostvarenje na kraju povijesti, dok je proročka slika čovjeka usmjerena na povijest i ostvarivanje unutar povijesti. Apokaliptičari u izvjesnom smislu zanemaruju pozitivno povijesno mišljenje koje je tako značajno za proroke, jer za apokaliptiku povijest zapravo igra negativnu ulogu ukoliko se u njoj treba ispuniti ona mjera zla.⁶⁹ Bit vjernika je u apokaliptičkoj logici razmišljanja pasivni i obrambeni stav – apokaliptik ne smije dopustiti da ga zahvati zlo i da potone u dubinama sotonina kraljevstva. Vrhunac takvoga stava vjernika jest zacijelo mučeništvo (*martyrium*) kojim on potvrđuje svoju odlučnost na putu dobra. Apokaliptici su, dakle, bliži nekoj determinističkoj viziji svijeta i čovjeka.⁷⁰

Za razliku od apokaliptičara proroci vjeruju u mogućnost promjene i u osobnom životu, ali i u povijesti. Prorocima Božja riječ ne dolazi izvana nego se u njima utjelovljuje, »inskripturira« kao kod Ezekielja. Zbog Božje riječi u sebi proroci su pokretljiviji, dinamičniji, osjetljiviji i spremniji na promjenu. Njihova je antropologija utjelovljene Božje riječi koja ih iznutra obuzima poput ognja i daje im pogonsku snagu da djeluju i u nemogućim uvjetima.

Stoga proroci pozivaju svoje suvremenike da se obrate i krenu ispravnim putem kroz život. Njihovu antropologiju u bitnome određuje glagol *obratiti se, promijeniti se*⁷¹ kojim se želi bitno pridonijeti da se i svijet i povijest mijenjaju nabolje i pokazati da je to moguće. Proročka antropologija počiva duboko na slobodi samoga Boga, ali i na slobodi samoga čovjeka. Potrebno je u tom smislu čitati i Joninu knjigu u kojoj su svi akteri potrebni obraćenja i promjene: i Bog i Ninivljani i mornari i prorok Jona. Svi se oni mogu i trebaju promijeniti: Jona prihvatiti Boga praštanja i milosrđa, Ninivljani promijeniti svoje ponašanje i djelovanje, a Bog odustati od svojega gnjeva.⁷²

⁶⁹ Usp. Pasquale ARCIPRETE, *Apocalittica e violenza politica nelle tre grandi religioni abramitiche*, 157.

⁷⁰ Usp. David Syme RUSSEL, *L'apocalittica giudaica*, 257–291.

⁷¹ U proročkoj teologiji jednu od najvažnijih uloga ima glagol *šûb* sa značenjem, »obratiti se, vratiti se, promijeniti se, promijeniti smjer«. Usp. Axel GRAUPNER, *שׁוּב šûb*, u: Heinz-Josef FABRY – Helmer RINGGREN (ur.) *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, VII, Stuttgart – Berlin – Köln, 1995., 1140–1146 (dalje: ThWAT). Također usp. Heinz-Josef FABRY, *שׁוּב šûb*, u: ThWAT, VII, 1118–1139; 1166–1175.

⁷² »Prema tome, iz gore iznesenoga posve je razvidno da 'promjena' u Bogu omogućuje ljudsku promjenu, ali i da ljudska odluka može utjecati na Božju promjenu, jer se Bog u svojoj slobodi obraća čovjeku i prihvaća njegovu odluku. Prigodom naglašavanja važnosti obraćenja treba uvijek imati na umu da je od presudne važnosti Božje vraćanje čovjeku, ali da ništa manje važno nije ni čovjekovo vraćanje Bogu. Samo u uzajamnom 'vraćanju' Boga i čovjeka – treba to još jednom naglasiti – nastaje novi odnos kao nova mogućnost jednoga novog početka«, Božo LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga zavjeta*, Zagreb, 2014., 300.

4.4. Pogled na budućnost

S pravom se naglašava da apokaliptika svoj pogled upire u budućnost i da je eshatologija odredište apokaliptičke teologije, jer sve vodi prema toj eshatološkoj budućnosti. S druge strane i proroštvo je također okrenuto prema naprijed. Ipak postoje bitne razlike između proroštva i apokaliptike u pogledu na shvaćanje budućnosti. Proroci, naime, percipiraju budućnost unutar povijesnoga procesa kao blisku, i sa sadašnjošću i prošlošću povezanu budućnost, dok apokaliptici usmjeravaju svoj pogled na definitivni svršetak povijesti na kojem će sam Bog reći svoju zadnju riječ u žestokom obračunu sa silama zla, ali i s onima zloma. Apokaliptika taj Božji zahvat pojednostavljeno opisuje tako što će sam Bog rastaviti pravedne od nepravednih, zle od dobrih te nagraditi pravedne i dobre, a kazniti nepravedne i zle. Proroci pak vjeruju u unutarstvetsku i unutarpovijesnu pobjedu nad zlom dok apokaliptici vide njegovu pobjedu na metafizičkoj ili barem na nekoj metahistorijskoj razini.⁷³

Treba također reći i to da i proroci isto tako očekuju neki Božji zahvat, ali je taj zahvat prikazan kao zahvat unutar povijesti: bilo u obliku saveza, bilo u obliku nekih mesijanskih očekivanja. Poslije takvoga zahvata započinje opet neko novo povijesno razdoblje. S druge strane apokaliptička teologija je usmjerena na definitivni Božji zahvat i svršetak povijesti. To će, prema apokaliptičkome shvaćanju, izazvati dramatične kozmološke poremećaje koji se opisuju strašnim apokaliptičkim slikama. U tom kontekstu razračunavanja sa zlom pojavljuje se zagonetni lik Sina Čovječjega kojemu će biti predana moć, snaga i slava (usp. Dn 7).

Tablica 4. – Komparativna usporedba teoloških sadržaja

Proroštvo	Apokaliptika
Božje djelovanje u povijesti i narodu	Božje djelovanje nad moćnim kraljevstvima
povijest je promjenljiva i popravljiva	povijest je »determinirana« zlom i teško promjenljiva

⁷³ Usp. David Syme RUSSEL, *L'apocalittica giudaica*, 262. Ta se Božja pobjeda nad zlom konkretizira u idealistički prikazanu sliku nebeskoga Jeruzalema u kojem će u središtu biti Bog, a njemu će pohrliti mnogi narodi. Ezekiel također opisuje nov Jeruzalem nadnaravnim slikama i daje mu metahistorijsko značenje. S time se veže i mesijansko vrijeme koje će trajati dotle dok ne bude u potpunosti iskorijenjeno zlo. S dolaskom Mesije povezano je i uskrsnuće onih koji budu u njega položili svoju nadu.

proroci potiču promjene obraćenjem	apokaliptici potiču vjernike na svjedočenje dobra
za proroke se život odvija u povijesti	za apokaliptike pravi život je u drugom eonu
Božji zahvat unutar povijesti	definitivni Božji zahvat na kraju povijesti
Bog potiče na promjenu svijeta i društva	Bog rastavlja dobro i zlo
proročka antropologija je fleksibilna i otvorena	apokaliptička antropologija je kruta i određena
mladima više odgovara proročka antropologija	starijima je bliža ona apokaliptička
proročki pokret je bliži moderni	apokaliptički je bliži postmoderni

Umjesto zaključka

Proroštvo se javlja redovito u vrijeme društvenoga procvata i jačanja institucionalnih oblika vlasti, osobito kraljevstva u Izraelu i stoji s njime u određenoj dijalektičkom odnosu. Ono u tim vremenima predstavlja doista određeni karizmatični korektiv takvim vlastima i institucijama udahnjujući u njih svojom kritikom živost duha i sileći ih trajno na potrebne promjene. Proroštvo »omekšava« institucije, ali ih ne uništava, jer ne želi stvarati povijesni i vjerski kaos. Ono je na izvjestan način druga strana postojećih ustanova.

S druge pak strane, apokaliptika se pojavljuje, razvija i djeluje u vrijeme propadanja institucija u narodu i u vrijeme nastupa opće krize te u povijesnim okolnostima razvezivanja svekolikih sila zla, u vremenima kad čovjek živi u katastrofičnoj situaciji neizvjesnosti, osobne i društvene nesigurnosti, u vrijeme sveopćega kaosa i svekolikoga nereda. U takvim vremenima apokaliptika pokušava pronaći odgovor na pitanje zla u svijetu, otkriti ulogu Boga u takvom svijetu kao i smisao povijesti.⁷⁴

Gledano s antropološkoga gledišta, mlađim ljudima svakako je bliži oblik proroštva, jer oni u naponu snage misle kako je moguće svijet promijeniti vlastitim silama. Mladi ljudi u svojem mladenačkom zanosu vjeruju u bolji i ljepši svijet i u mogućnost njegove izgradnje. Čovjek u svojim kasnijim godi-

⁷⁴ Usp. Amy Johnson FRYKHOLM, *Apocalypticism in Contemporary Christianity*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 441–456. Također usp. Lorenzo DITOMASO, *Apocalypticism and Popular Culture*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 473–509; Joachim VALENTIN, *Zwischen Fiktionalität und Kritik. Die Aktualität apokalyptischer Motive als Herausforderung theologischer Hermeneutik*, Freiburg – Basel – Wien, 2005; Dereck DASCHKE, *Apocalypse and Trauma*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, 457–472; Pasquale ARCIPRETE, *Apocalittica e violenza politica nelle tre grandi religioni abramitiche*, osobito 7–106.

nama, pod udarom vlastitoga negativnog iskustva, koje ga opterećuje ukazujući kako je puno htio a malo ostvario, bliži je pak apokaliptičkoj viziji svijeta očekujući neposredni metahistorijski Božji zahvat i konačno kraj svijeta i raspleta njegove zagonetke. Zbog toga su stariji ljudi skloniji vjerovati u moć zla i skori svršetak svijeta. Ipak oba su duhovna pravca – i proroštvo i apokaliptika – sastavni dijelovi čovjekova života i povijesti i predstavljaju čvrsta biblijska i duhovna uporišta s kojima treba ozbiljno računati.

Summary

PROPHECY AND APOCALYPTIC

AN ANALYTICAL-COMPARATIVE APPROACH:

SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Božo LUJIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
lujic.bozo@gmail.com

A lot has been written about prophecy and apocalyptic from various perspectives. Specific problems of their theology were regularly analysed. In this article the author has tried to draw out, by using an analytical-comparative approach and in a compressed manner, their similarities and differences in their interrelationship. This showed a significant link between these two spiritual, anthropological, socio-political, cultural, and literary directions. The analysis has actually showed that there are similarities between these two directions, but also differences that can be understood as either developmental-theological or historical-systematic. The research has also showed that similarities and relatedness of the two are more pronounced than the existing differences. This certainly points also towards the relatedness of Jewish and Christian apocalyptic with prophecy, even in its emergence. It has also come to the fore that both directions are deeply ingrained in anthropology, because their positions influence the image of the human being, his/her life, but also theology and culture. This was not so only in the past but also today.

Keywords: *prophecy, apocalyptic, change, determinism, apocalyptic dualism, eschatology, anthropology.*